

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شورای عالی حوزه علمیه قم

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

حوزه علمیه فاطمه الزهرا(س) شهرستان بیجار

عنوان مقاله

بررسی اصطلاحات عرفانی در غزلیات امام خمینی(ره)

به راهنمایی استاد

دکتر سهیلا فرهنگی

فاطمه مرادی

بهار ۱۳۹۲

چکیده

از دیر باز عرفا برای بیان حقایق عرفانی، از نمادها، اشعار و اصطلاحات ویژه ای بهره می جسته اند که از بارزترین ویژگیهای این اصطلاحات، شناساندن طریق خویش به طالبان این وادی، جهت نیل به مطلوب حقیقی است.

در این مقاله سعی شده است علاوه بر تعریف اصطلاحات عرفانی، انعکاسی از این اصطلاحات در غزلیات امام خمینی(ره) – که خود نمونه بارز و کامل سلوک الی الله است – ارائه و توضیح مختصری درباره آنها داده شود. که همین موضوع این باب را برای ما میگذاید که بدانیم ایشان برای شناساندن عرفان ناب به تشنگان طریق معرفت و ترویج سیر معرفتی آن بر اساس شریعت مقدس اسلام و تشیع، تا چه حد از شعر – بخصوص قالب غزل – استفاده نموده اند، و چه تسلطی بر شعر و اصطلاحات عرفانی داشته اند.

سعی ما بر این است که در این نوشتار علاوه بر موضوع اصلی، مطالب مختصری نیز درباره: عرفان، عارف، اصطلاحات عرفانی، ومعانی کاربردی آنها ارائه نموده و گذری کوتاه بر شرح حال امام خمینی (ره) و عرفان ایشان داشته و به موضوع اصلی پیوند دهیم.

امید است خدای متعال یاریمان نماید و عنایات معنوی آن امام عزیز چراغ راهمان گردد تا این نوشته مورد نظر و استفاده ی اندیشمندان و دوستداران شعر و ادب قرار گیرد و زمینه ای باشد برای تحقیق و بررسی بیشتر بر روی دیوان شعری آن رهبر فرزانه.

کلید واژه:

عرفان، عارف، اصطلاحات عرفانی، امام خمینی(ره)، غزلیا

اصطلاحات عرفانی بیانی عمیق و رمزگونه اند که معنای حقیقی آن ها با معانی ظاهری شان تفاوت بسیاری دارد؛ از این رو برای فهم بهتر این اصطلاحات و رهایی از سطحی نگری و برداشتهای اشتباه، ابتدا باید با معنی واقعی و باطنی آن ها آشنا شد.

یکی از ابزارهای مهم و کاربردی برای عارفان، بیان مقصود خود به زبان شعر، و استفاده از اصطلاحات عرفانی در این قالب می باشد؛ اینگونه اشعار عرفانی ظرفیت های بسیار زیادی را در اختیار عارف قرار می دهد تا بتواند حقایقی را که خود در طی سلوکش ادراک نموده است، به دیگران انتقال دهد و انسان های مشتاق را از اسیر شدن در ظواهر و تعلقات مادی برهاند؛ لذا همواره اشعار این عرفا، مملو از اصطلاحات عمیق عرفانی بوده است.

عرفان چیست؟

عرفان نام علمی است از علوم الهی که موضوع آن شناخت حق و اسماء و صفات اوست. و بالجمله راه و روشی که اهل الله برای شناسایی حق انتخاب کرده اند عرفان می نامند.

عرفان در مفهوم عام خود به معنای آگاهی از دقایق و رموز چیزی ست که به تقریب آن را می توان مرادف کلمه ی تحقیق دانست و عارف را محقق شمرده که در مقابل عالم سطحی و قشری جامد و مقلد تواند بود. ولی این لغت در معنی خاص خود در موردی به کار می رود که ما از معرفت الله اراده می کنیم و در این حال عارف کسی ست که حقایق اشیاء را به طریق کشف و شهود دریابد و در همه ی کارها متوکل به خدا و متوجه به جهان آفرین باشد. (قاضی ۱۳۷۴: ۱۴۹)

عرفان از نظر لغوی به معنای شناخت و شناسایی است و در اصطلاح، طریقه و روش خاصی برای دست یابی به "حقیقت" است. و نیل به این حقیقت از راه تهذیب نفس و تطهیر دل و تزکیه ی درون و رهایی از تعلقات دنیوی، مطابق ملاکهای شرعی و دینی میسر است. قرنهایست که چنین تلاشی به صورت دانش درآمده و به دو شاخه ی عرفان عملی و عرفان نظری درآمده است؛

عرفان نظری : عهده دار بحث علمی و استدلالی در خصوص یافته هایی است که عارف آنها را شهود کرده است.

می، غلبات عشق را گویند— با وجود اعمال— که مقارن سلامت باشد، و این خواص را باشد که در سلوک متوسط اند (عراقی، ۱۳۶۳۹: ۵۳).

و نیز به معنی ذوقی بود که از دل سالک بر آید و او را خوشوقت گرداند (سجادی، ۱۳۷۰: ۴۵۸)

در میخانه گشاید به رویم که دمی درد دل را به می و ساقی میخواره کنم

لبیک از چه گوید ای رهروان غافل لبیک او به خلوت از جام می شنیدیم

یک قطره می، ز جام تو ای یار دلفریب آن می دهد که در همه ملک جهان نبود

● می: میِ مستی آور است که معشوق به عاشقانش می نوشاند و آنها را از غیر خود می رهند.

نتیجه:

اصطلاحات عرفانی اصطلاحاتی هستند که عرفا به عنوان ابزار گسترش عقاید و افکار مسلک خود در آثار نظم و نثر خویش به کار برده اند، اصطلاحاتی رمزآلود که فقط سالکان این وادی، محرم پی بردن به حقایق آن هستند.

در شعر شاعران بزرگ گذشته همچون سنایی و حافظ این اصطلاحات بسیار مورد استفاده قرار گرفته است. با بررسی دیوان شاعر بزرگی چون حافظ متوجه می شویم که شاعر با چنان ظرافتی از این واژگان عرفانی در اشعار خود استفاده نموده که خواننده ی شعر را به حیرت وادار می دارد.

امام خمینی (ره) به عنوان یک عارف بی بدیل، اصطلاحات عرفانی را به عنوان ابزاری در خدمت شعر عارفانه، و شعر را در خدمت گسترش عرفان ناب تشیع که برگرفته از مکتب اهل بیت (ع) و قرآن مجید است، قرار داده است. غزلیات امام (ره) مملو است از این اصطلاحات عارفانه و عاشقانه، که تشنگان این وادی و سالکان مکتب اهل بیت (ره) را در حد ظرفیت پیمانه ی خویش از دریای بی کران عرفان سیراب می گرداند.

در میان اشعار امام خمینی (ره)، غزلیات ایشان اعتبار و ویژگی خاصی دارد، مطمئناً امام (ره) به اشعار حافظ نظر داشته و از آن الهام گرفته اند. سبک شعر ایشان عراقی است و از اوزانی استفاده نموده اند که بسیار زیبا و همسان با اشعار عارفانه-عاشقانه است و با تسلط کم نظیری بر فنون و اوزان شعری و نیز احاطه ی کامل بر عرفان و اصطلاحات عرفانی سروده شده و مورد توجه عاشقان و سالکان عرفان اصیل اسلامی قرار گرفته است.

منابع و مأخذ:

۱. بینا، محسن. (۱۳۶۸). شمع جمع. تهران: اطلاعات
۲. حبیبیان، احمد. (۱۳۷۰). آشنایی با زبان غزل. قم: موسسه مطبوعات دینی
۳. خرمشاهی، بهاءالدین. (۱۳۶۷). حافظ نامه (شرح مشکلات حافظ). تهران: سروش
۴. دارابی، محمد بن محمد (۱۳۵۷)، لطیفه ی غیبی (حاوی توضیح اشعار مشکل حافظ). شیراز: کتابخانه ی احمدی
۵. دانش پژوه، منوچهر. (۱۳۷۹). فرهنگ اصطلاحات عرفانی. تهران: فروزان
۶. رجایی بخارایی، احمد علی. (۱۳۴۰). فرهنگ اشعار حافظ (شرح مصطلحات صوفیه در دیوان حافظ). تهران: زوآر
۷. رودگر، محمد جواد. (۱۳۸۹). عرفان. تهران: جوان
۸. سجادی، سید جعفر. (۱۳۵۰). فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی. تهران: کتابخانه ی طهوری
۹. شجاعی، حیدر. (۱۳۷۹). اشارات (فرهنگ اصطلاحات صوفیه). تهران: مجمع علمی فرهنگی مجد
۱۰. طبسی، محمد. (۱۳۶۳). رساله ی اصطلاحات مولانا محمد طبسی. (مندرج در شناخت شاخص های عرفانی). تهران: نور فاطمه
۱۱. عراقی، فخرالدین ابراهیم. (۱۳۶۳). رساله ی اصطلاحات عراقی (مندرج در شناخت شاخص های عرفانی). تهران: نور فاطمه

۱۲. عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۷۸). تذکره الاولیاء. تهران: زوار
۱۳. غزالی، ابوحامد محمد. (۱۳۶۱). کیمیای سعادت. تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی
۱۴. فیض کاشانی، محسن. (۱۳۶۳). رساله ی مشواق. تهران: نور فاطمه
۱۵. الفاروقی التهانوی، محمد علی. (۱۹۶۷م). کشف اصطلاحات الفنون. تهران: خیام (افست از طبع کلکته، ۱۸۶۲م)
۱۶. قاضی، نعمت الله. (۱۳۷۴). به سوی سیمرغ. تهران: سکه
۱۷. کی منش، عباس. (۱۳۶۶). پرتو عرفان، شرح اصطلاحات عرفانی دیوان شمس. تهران: سعدی
۱۸. لاهیجی، محمد. (۱۳۶۸). مفاتیح الاعجاز فی شرح گلشن راز. [با مقدمه ی کیوان سمیعی]. تهران: کتاب فروشی محمودی
۱۹. مایل هروی، نجیب. (مصحح). (۱۳۶۲). رشف الالفاظ فی کشف الالفاظ. تالیف شرف الدین حسین بن الفتی تبریزی. تهران: مولی
۲۰. ماینسیون، لویی. (۱۳۷۸). گذری بر اندیشه ی تعبیرات عرفانی. ترجمه ی حیدر شجاعی و قاسم میر آخوندی. تهران: قصیده.
۲۱. محفوظی، عباس (۱۳۸۹)، عرفان و عبادت، قم: مشهور.
۲۲. مرآت العشاق. (۱۳۵۶)، مندرج در «تصوف و ادبیات تصوف» نویسنده ناشناخته، یوگنی ادواردویچ برتلس، ترجمه سیروس ایزدی، تهران: امیرکبیر
۲۳. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۱-۱۳۷۶). کلیات علوم اسلامی. قم: صدرا.
۲۴. موسوی خمینی، سید روح الله. (۱۳۸۴). دیوان امام (ره) مجموعه اشعار امام خمینی (ره). تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

